संविधानसभा
संविधान अभिलेख अध्ययन तथा निक्यौल समिति
साँस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यवद्धताको आधार निर्धारण समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित विषयमध्ये सहमतिका विषयहरुको निक्यौल सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७१

संविधानसभा नियमावली, २०७० को नियम ६६ बमोजिम गठित यस संवैधानिक अभिलेख अध्ययन तथा निर्क्यौल समितिलाई सोही नियमावलीको उपनियम (५) र उपनियम (६) को व्यवस्था अनुसार संविधानसभामा रहेको अभिलेख तथा तत्कालिन संविधानसभाले संविधान निर्माणको लागि तयार गरेका दस्तावेज अध्ययन गरी सहमति वा असहमतिका विषय निर्क्यौल गरी विषयगत आधारमा पूर्ण वा आंशीक प्रतिवेदन तयार पारी सभामा पेश गर्ने कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी रहेकोमा उक्त प्रयोजनको लागि सम्बन्धित समितिको प्रतिवेदन, उक्त प्रतिवेदन माथि संविधान सभामा भएको छलफल र उठेका विषयको आधारमा अवधारणा-पत्र तथा प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन अध्ययन समितिले तयार पारेको प्रतिवेदन,२०६७, तत्कालीन संविधानसभामा प्रतिनिधित्व गर्ने २७ दलका नेताको संयुक्त वैठकबाट भएको सहमति र उल्लिखित सवै प्रयासलाई आधार मानी संविधानसभाको तत्कालीन संवैधानिक समितिलाई दिएको सुझाव र निर्देशन लगायतका दस्तावेज र अभिलेखको अध्ययन गरी तत्कालीन संविधानसभाको मिति २०६७।१०।१२ को वैठकबाट भएको निर्क्यौल एवं निर्देशनलाई आधार बनाई सहमति र असहमतिको विषयहरुको निर्क्यौल गरिएको थियो । अध्ययन गर्दा यस प्रतिवेदनमा असहमतिका विषय नदेखिएकोले संविधानसभाको नियामाली, २०७० को नियम ६६ को उपनियम (५) को व्यवस्था अनुसार समितिको विषयको प्रतिवेदन मिति २०७१।२।२ को निर्णयानुसार संविधानसभा समक्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

सि.नं.	बिषयवस्तु	सहमति भएका विषय	समितिको निर्क्यौल	कैफियत
१	**सामाजिक ऐक्यबद्धताको प्रवर्द्धन**	१."……………… संघीय संरचना अन्तर्गत विभिन्न इकाईहरुको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक र भाषिक अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै आपसी सद्भाव, विश्वास र सम्मान मार्फत सामाजिक ऐक्यबद्धतालाई प्रवर्द्धन गर्ने कुरामा दृढ संकल्प गर्दै" ।	प्रस्तावना सम्बन्धी यो विषय तत्कालिन संविधानसभाको संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्र भित्र भए पनि मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामाग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
२	**शिक्षा सम्बन्धी हक**	(१) प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने हक हुनेछ । (२) उपधारा (१) को प्रचलन कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।	यो विषय तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक हक तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्र भए पनि मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामाग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
३	**सँस्कृति तथा भाषा सम्बन्धी हक**	(१) प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो सँस्कृतिको संरक्षण, सम्बर्द्धन र अवलम्वन गर्ने हक हुनेछ । **तर** **यस उपधारामा लेखिएको कुनै कुराले सँस्कृतिको आडमा निर्मित कुरीति, कुसँस्कार**	यो विषयमा संविधानसभामा सहमति रहेको देखिदा संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधानसभाको निर्देशन बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।

		र कुप्रथाको प्रयोगमा रोक लगाउने गरी कानून बनाउन बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन । (२) प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषा तथा लिपिको संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रयोग र विकास गर्ने हक हुनेछ ।		
४	**आदिवासी/ जनजातिको हक**	प्राकृतिक श्रोत र साधनमा रहेको अन्योन्याश्रित सम्बन्धको आधारमा आदिवासी/जनजातिलाई आफ्नो पहिचान र सम्मानजनक पहुँचको हक हुनेछ ।	तत्कालीन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
५	**छुवाछुत तथा जातिय भेदभाव विरुद्धको हक**	(१) कुनै पनि व्यक्तिलाई जात, वंश, समुदाय वा पेशाका आधारमा कुनै किसिमको छुवाछुत तथा जातिय भेद्भाव गरिने छैन् । यस्तो भेदभावपूर्ण व्यवहारलाई गम्भिर अपराध मानी दण्ड गरिने छ । पिडीत व्यक्तिले कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउनेछ । (२) कुनै पनि व्यक्तिलाई जात, जातिको आधारमा कुनै पनि सेवा, सुविधा वा उपभोगका कुराहरुको प्रयोगमा कुनै पनि स्थानमा भेदभाव गरिने छैन् । (३) कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधाको उत्पादन, विक्रि वितरण, खरिद वा प्राप्त गर्न जात, जाति वा समूदायको आधारमा भेदभाव गरिने छैन् । (४) कुनै जात, जाति, उत्पत्ति वा पेशाका व्यक्ति वा व्यक्तिहरुको समूहको धार्मिक वा	तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	

		अन्य कुनै आधारमा उच निच दर्शाउन, जात जातिको आधारमा सामाजिक विभेदलाई न्यायोचित ठहराउन वा जातिय सर्वोच्चता वा घृणामा आधारित अभिव्यक्ति दिन, विचारको प्रचार प्रसार गर्न वा जातिय विभेदलाई कुनै किसिमले प्रोत्साहन गर्न पाइने छैन् । (५) उपधारा (२), (३), (४), विपरितको कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ ।		
६	**सामाजिक न्यायको हक**	(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्ने, स्वच्छ व्यवहार पाउने र राज्यको श्रोत, साधन र अवसरमा समान पहुँचको हक हुनेछ । (२) राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, लैङ्गिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछि पारिएका उत्पिडीत क्षेत्र, वर्ग र समूदायलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक हुनेछ ।	तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
७	**सामाजिक सुरक्षाको हक**	एकल महिला, वृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त, असहाय नागरिक र लोपोन्मुख जातिलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ ।	तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
८	**राज्यको दायित्व**	(१) देशमा विद्यमान भाषिक एवं साँस्कृतिक विविधताको सम्मान गर्दै सबै भाषा तथा सँस्कृतिको मान्यता र समानताको प्रत्याभूति	तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक	

		गर्ने । (२) साँस्कृतिक महत्वका सम्पदा लगायत सबै किसिमका सँस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि कानूनी तथा संरचनागत व्यवस्था गर्ने । (३) जातिय छुवाछुत तथा सबै किसिमका सामाजिक विभेदको अन्त्यका लागि छुट्टै कानूनको निर्माण गरी कार्यान्वयनको अनुगमनका लागि आयोगको व्यवस्था गर्ने । (४) सशस्त्र द्वन्द्व र विभिन्न जनआन्दोलनको क्रममा शहिद भएका, मारिएका वा बेपत्ता पारिएकाहरुको परिवार तथा त्यस क्रममा घाइते भई अपाङ्ग वा अशक्त भएका र विस्थापितहरुको लागि उचित राहत, सम्मान र पुनर्स्थापनाको व्यवस्था गर्ने । (५) सहिद परिवार, बेरोजगार, श्रमिक, असहाय बालबालिका, कमैया, भूमिहीन, बेच बिखनमा परेका चेलीबेटी र मानसिक सन्तुलन ठिक नभएका व्यक्तिको लागि सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने । (६) नेपाल राज्य पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय संन्धी सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
९	**राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरु**	राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक लगायत सबै किसिमका असमानता हटाई विभिन्न वर्ग, क्षेत्र, जात, जाति, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, समुदाय, र सम्प्रदायका बीच सामञ्जस्यता कायम गरी न्याय र समानतामा आधारित समाजको निर्माण र विकास गर्नु राज्यको सामाजिक उद्देश्य हुनेछ ।	तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	

१०	**राज्यका नीतिहरु**	(१) विभिन्न भाषा, धर्म, सँस्कृति वा मूल्य मान्यता रहेका व्यक्ति, समुदाय वा सम्प्रदाय बीच समानता, आपसी विश्वास, सम्मान एवं सद्भावका आधारमा व्यापक सामाजिक सम्बन्धको विकास गरी सबै भाषा, सँस्कृति र मूल्य मान्यताको समान संरक्षण, प्रयोग र विकासद्वारा सामाजिक स्वार्थको प्रोत्साहन गर्दै राष्ट्रिय एकतालाई मजबुत गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ । (२) लोपोन्मुख भाषा एवं सँस्कृतिको संरक्षण, प्रयोग र विकासका लागि राज्यले विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्नेछ । (३) सामाजिक, साँस्कृतिक मूल्य मान्यता वा भिन्नताका कारण सामाजिक बहिस्करणमा परेका समूह, समुदाय वा वर्गको मूलप्रवाहीकरणका लागि राज्यले सकारात्मक विभेदका साथै महिला र दलितको लागि विशेषाधिकारको नीति अख्तियार गर्दै एउटा महिला आयोग गठन गर्नेछ । (४)मधेशी/तराईवासी, दलित, आदिवासी/जनजाति, महिला, मुस्लिम, मजदुर, किसान, अपाङ्ग, तथा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई समानुपातिक समावेशीकरणको आधारमा राज्य संरचनामा सहभागी गराई सम्मानजनक पहुँचको सुनिश्चितता गर्न ती समूहहरुको आर्थिक, सामाजिक विकासका विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्नेछ । (५) सवै किसिमका आर्थिक एवं सामाजिक असमानता हटाउन देशमा उपलब्ध श्रोत र साधनलाई राज्यले सामाजिक न्यायका आधारमा वितरण गर्नेछ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि पूंजी निर्माण, जनशक्ति विकास र पूर्वाधार निर्माण गर्न राज्यले	तत्कालिन संविधानसभाको मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले सहमति रहेकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	

		विशेष नीति अख्तियार गर्नेछ । आर्थिक स्वाबलम्बन कार्यक्रम मार्फत सामाजिक एकता कायम गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नेछ । (६) समाजका उन्नत मूल्य मान्यता र नैतिकताको प्रतिकूल रहेका कानूनको परिमार्जन गरी समयानुकुल कानूनको निर्माणमा राज्यले जोड दिने छ । (७) आर्थिक, सामाजिक रुपले पछाडि परेका, पारिएका वर्ग, एकल महिला, अनाथ, बालबालिका, असहाय, वृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त र लोपोन्मुख जातिको संरक्षण र विकासका लागि राज्यले सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गरी समन्यायिक ढंगबाट वितरण गर्ने नीति अवलम्वन गर्नेछ ।		
११	**सामाजिक ऐक्यबद्धताको प्रवर्द्धन गर्ने**		यो सहमति भएको विषय भएकोले मस्यौदाको लागि संबिधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	मस्यौदा प्रतिवेदनको धारा ११, मा संघीय संरचनाको निर्माण गर्दा जोड दिनु पर्ने विषय उल्लेख रहेको, संविधान निर्माण कै क्रममा संघीय संरचना निर्माण भई संविधानमा लेखिने भएकोले यो विषयलाई प्रस्तावना तयार गर्दा र राज्य पुर्नसरचना गर्दा यथोचित ध्यान दिने । यहा अलग धाराको रुपमा राख्न आवश्यक नपर्ने भन्ने सुझाव बमोजिम हटाइएको ।
१२	**दलित**	(१) केन्द्रिय सरकार अन्तर्गत एउटा दलित	तत्कालिन	

	आयोगको स्थापना	आयोगको स्थापना गरिनेछ । (२) आयोगमा दलित समुदाय मध्येबाट एक जना अध्यक्ष र आवश्यक संख्यामा सदस्यहरु रहनेछन् । (३) आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ : (क)दलित उपर हुने छुवाछुत लगायत सबै किसिमका विभेदको अन्त्यका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न र विद्यमान कानूनको परिमार्जनका लागि सरकारलाई सिफारिस गर्ने, (ख)दलित समुदायको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक उत्थानका लागि चाल्नुपर्ने कदमका बारेमा सुझाव पेश गर्ने, (ग)जातीय विभेदसँग सम्बन्धित सामाजिक विवादहरुको अध्ययन, अनुसन्धान गरी आवश्यक सुझाव दिने, (घ)दलित उपर हुने विभेद र सामाजिक बहिस्करण हटाई दलित मानवअधिकार प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्ने, (ङ) आम सचेतनाका कार्यहरु सञ्चालन गर्ने, (च) कानूनको कार्यान्वयन लगायत दलित समुदायको अवस्थाको नियमित अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने । (४)आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ । (५) प्रान्तीय सरकारसँग समन्वय गरी प्रान्तमा आयोगका शाखाहरु स्थापना गर्न सकिनेछ ।	संविधानसभाको संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्र भित्रको यो विषय संविधान मस्यौदा समितिलाई महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्री हुने भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	
१३	**राष्ट्रभाषा**	(१)नेपालमा बोलिने सबै मातृभाषाहरु राष्ट्रभाषा हुन् । **(२) राष्ट्रभाषाको समान संरक्षण र विकास गर्नु राज्यको दायित्व हुनेछ ।**	सहमतिको विषय भएकोले संविधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	संविधानसभाको सम्झौता २०६७।०।१२ को निर्णय अनुसार

		(३) प्रत्येक मातृभाषी समुदायलाई आफ्नो भाषिक पहिचान र भाषासंगको सम्बन्धलाई सम्मानपूर्वक अनुभूति गर्न पाउने अधिकार हुनेछ । **(४)'दृष्टिविहिनहरुलाई ब्रेललिपी तथा बहिराहरुलाई सांकेतिक भाषाको प्रयोग गर्न पाउने अधिकार हुनेछ ।'**		उपधारा (२) लाई राज्यको दायित्व अन्तर्गत उपयुक्त स्थानमा राख्ने , उपधारा (३) को व्यवस्थालाई मौलिक हक अन्तर्गत उपयुक्त स्थानमा राख्ने र उपधारा (४) मा रहेको व्यवस्थालाई मौलिक हक अन्तर्गत शिक्षा सम्बन्धी हकमा समावेश गर्ने भनिएकोले सो बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।
१४	सरकारी कामकाजको भाषा	**(१) राज्यमा सरकारी कामकाजको भाषा वहुभाषिक नीति अनुरुप हुनेछ ।** **(२) उपधारा (१) मा उल्लिखित मान्यताको आधारमा केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा देवनागरी लिपीमा नेपाली भाषा हुने छ र संविधानको धारा ... (मस्यौदामा कति धारामा उक्त व्यवस्था रहन्छ सो धारा यहाँ उल्लेख गर्ने) वमोजिमको भाषा आयोगले सूचीकृत गरेका अन्य नेपाली भाषाहरुले पनि सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा मान्यता पाउने छन् ।** (३) उपधारा (२) मा उल्लेखित भाषाका अतिरिक्त प्रान्तीय विधायिकाले कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजमको अन्य भाषा स्थानीय निकायको सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । (४) उपधारा (१), (२) र (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सार्वजनिक सेवा प्राप्त गर्न आफ्नो मातृभाषाको प्रयोगमा कसैलाई बाधा पु-याएको मानिने छैन् । **स्पष्टिकरण** :– यस उपधारा बमोजिम मातृभाषामा प्राप्त लिखत, कागजात ईत्यादि सम्बन्धित निकायले केन्द्रीय सरकारको	यो सहमति भएको विषय भएकोले मस्यौदाको लागि संबिधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	तत्कालीन संविधानसभाको मिति २०६७।१०।१२ को निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।

		सरकारी कामकाजको भाषामा अनुवाद गरी राख्नेछ ।		
१५	**केन्द्रिय सरकार र प्रान्तीय सरकार तथा प्रान्तीय सरकारहरु बीचको सरकारी कामकाजको भाषा**	(१) केन्द्रिय सरकार र प्रान्तीय सरकार बीचको सरकारी कामकाजको भाषा केन्द्रिय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । तर प्रान्तले आफ्नो प्रान्त भित्र सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा तोकेको भाषा मध्ये कुनै एक भाषामा केन्द्रिय सरकारसंग सरकारी कामकाज गर्न सक्नेछ । (२) प्रान्तीय सरकारहरु वीच केन्द्रिय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा र आपसी सहमतिका आधारमा निर्धारण भएको अन्य कुनै भाषा सरकारी कामकाजको भाषा हुन सक्नेछ ।	सहमति कायम भएको देखिएकाले मस्यौदाको लागि संबिधान मस्यौदा समतिमा पठाउने ।	
१६	**भाषा आयोगको स्थापना**	(१) केन्द्रिय सरकार अन्तर्गत एउटा स्थायी भाषा आयोगको स्थापना गरिनेछ । (२) आयोगमा अध्यक्षका अतिरिक्त आवश्यक संख्यामा सदस्यहरु रहनेछन् । (३) उपधारा (२) बमोजिम सदस्यहरुको नियुक्ति गर्दा प्रान्तहरुबाट समेत प्रतिनिधित्व गराइनेछ । (४) आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ : (क) सरकारी कामकाजको भाषाका रुपमा मान्यता पाउन पुरा गर्नुपर्ने आधारहरुको निर्धारण गरी भाषाको सिफारिस गर्ने । (ख) भाषाहरुको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासका लागि अवलम्वन गर्नुपर्ने उपायहरुको सिफारिस गर्ने । (ग) मातृभाषाहरुको विकासको स्तर मापन गरी शिक्षामा प्रयोगको सम्भाव्यताका बारेमा सुझाव पेश गर्ने । (घ) भाषाहरुको अध्ययन, अनुसन्धान र अनुगमन गर्ने ।	यो विषयमा सहमति रहेकोले संबिधान मस्यौदा समितिमा पठाउने ।	भाषा आयोग सम्बन्धी विषय संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने देखिन्छ । सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यवद्धताको आधार निर्धारण समितिको मस्यौदामा समितिको दृष्टिले सम्बन्धित भागमा राख्न सिफारिस गरिएका विषयलाई संवैधानिक समितिले महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्रीको रुपमा ग्रहण गरी सम्बन्धित विषयलाई पूर्णता दिने क्रममा ध्यान दिने ।

		(५) भाषा आयोगको अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ । (६) उपधारा (१) बमोजिमको आयोग यो संविधान जारी भएको मितिले १ वर्ष भित्र गठन भई उपधारा (३) को खण्ड (क) बमोजिमको कार्य पहिलो पटकको लागि वढिमा ५ वर्ष भित्र सम्पन्न गर्नेछ । (७) केन्द्रिय सरकारले प्रान्तीय सरकारसँग समन्वय गरी प्रान्तमा आयोगका शाखाहरु स्थापना गर्न सक्नेछ ।		भाषा आयोग स्थायी हुने गरी मस्यौदा तयार गर्ने ।
१७	**अदालती काम कारवाही तथा आधिकारिक लिखतको भाषा**	(१) अदालती काम कारवाहीको भाषा केन्द्रिय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा हुनेछ । (२) एकै पटक एक भन्दा बढी भाषामा तयार भएको लिखत, दस्तावेज आदिको आधिकारिकताको विषयमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा देवनागरी लिपिको नेपाली भाषामा तयार गरिएको लिखत, दस्तावेजले मान्यता पाउनेछ ।	यो सहमति भएको विषय भएकोले मस्यौदाको लागि संबिधान मस्यौदा समितिमा पठाउन उपयुक्त हुने ।	संविधानसभाको निर्णय बमोजिम परिमार्जन गरिएको ।

अनुसूची- १

संविधानसभाबाट मिति २०६७।१०।१२ मा साँस्कृतिक तथा सामाजिक ऐक्यबद्धताको आधार निर्धारण समितिको प्रतिवेदनका सम्बन्धमा संवैधानिक समितिलाई प्राप्त सुझाव र निर्देशन

१. सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यवद्धताको आधार निर्धारण समितिको प्रतिवेदन साथ संलग्न प्रारम्भिक मस्यौदाको धारा १, प्रस्तावना संवैधानिक समितिको कार्यक्षेत्रमा पर्ने देखिएको, धारा २, ४, ५, ६, ७, ८, ९ र १० मा रहेका विषयहरु मौलिक हक तथा निर्देशक सिद्धान्त समितिको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने देखिएको र धारा १२, दलित आयोगको स्थापना तथा धारा १६ मा रहेको भाषा आयोग सम्बन्धी विषय संवैधानिक निकायको संरचना निर्धारण समितिको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने देखिन्छ । सांस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यवद्धताको आधार निर्धारण समितिको मस्यौदामा समितिको दृष्टिले सम्बन्धित भागमा राख्न सिफारिस गरिएका विषयलाई संवैधानिक समितिले महत्वपूर्ण सन्दर्भ सामग्रीको रुपमा ग्रहण गरी सम्बन्धित विषयलाई पूर्णता दिने क्रममा ध्यान दिने ।

२. धारा ३ को सँस्कृति तथा भाषा सम्वन्धी हकको उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्याशंमा उल्लेखित 'तर सँस्कृतिको आडमा निर्मित कूरीति, कुसँस्कार र कुप्रथा वा मान्यताको प्रयोगमा रोक लगाउने गरी कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न वाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।' भन्ने वाक्यको सट्टा 'तर यस उपधारामा लेखिएको कुनै कुराले सँस्कृतिको आडमा निर्मित कुरीति, कुसँस्कार र कुप्रथाको प्रयोगमा रोक लगाउने गरी कानून बनाउन बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।' भन्ने वाक्य राख्ने ।

३. मस्यौदा प्रतिवेदनको धारा ११, मा सघीय संरचनाको निर्माण गर्दा जोड दिनु पर्ने विषय उल्लेख रहेको, संविधान निर्माण कै क्रममा संघीय संरचना निर्माण भई संविधानमा लेखिने भएकोले यो विषयलाई प्रस्तावना तयार गर्दा र राज्य पुर्नसरचना गर्दा यथोचित ध्यान दिने । यहा अलग धाराको रुपमा राख्न आवश्यक नपर्ने ।

४. मस्यौदा प्रतिवेदनको धारा १३, राष्ट्रभाषा अन्तर्गत प्रस्तावित मस्यौदाको उपधारा (१) मात्र यहा राखिनु पर्यात रहेको । उपधारा (२) मा उल्लेखित 'सम्बर्द्धन' शब्द हटाई राज्यको दायित्व अन्तर्गत उपयुक्त स्थानमा राख्ने । उपधारा (३) को व्यवस्थालाई मौलिक हक अन्तर्गत उपयुक्त स्थानमा राख्ने र उपधारा (४) मा रहेको 'दृष्टिविहिन तथा आवाज विहिनहरुको लागि ब्रेललिपी तथा सांकेतिक भाषाको प्रयोग गर्न पाउने अधिकार हुनेछ ।' भन्ने व्यवस्थालाई 'दृष्टिविहिनहरुलाई ब्रेललिपी तथा बहिराहरुलाई सांकेतिक भाषाको प्रयोग गर्न पाउने अधिकार हुनेछ' भनी परिमार्जन गरी मौलिक हक अन्तर्गत शिक्षा सम्बन्धी हकमा समावेश गर्ने ।

५. धारा १४ मा रहेको सरकारी काम काजको भाषा सम्बन्धी व्यवस्थाको शुरुमा उपधारा (१) मा देहायको व्यवस्था थप गर्ने ,-

"(१) राज्यमा सरकारी कामकाजको भाषा वहुभाषिक नीति अनुरुप हुनेछ ।"

६. धारा १४ को विद्यमान उपधारा (१) लाई देहाय बमोजिम पुर्नलेखन गरी उपधारा (२) बनाई राख्ने,-

(२) उपधारा (१) मा उल्लिखित मान्यताको आधारमा केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा देवनागरी लिपीमा नेपाली भाषा हुने छ र संविधानको धारा ... (मस्यौदामा कति धारामा उक्त व्यवस्था रहन्छ सो धारा यहाँ उल्लेख गर्ने) वमोजिमको भाषा आयोगले सूचीकृत गरेका अन्य नेपाली भाषाहरुले पनि सरकारी कामकाजको भाषाको रुपमा मान्यता पाउने छन् ।

७. धारा १४ को उपधारा (२) मा रहेको प्रान्तको सरकारी कामकाजको भाषा र धारा १५ मा रहेको केन्द्रीय सरकार तथा प्रान्तीय सरकार र प्रान्तिय सरकारहरु वीचको सम्पर्क भाषा सम्बन्धी विद्यमान मस्यौदा लाई माथि बुंदा नं. ५ र ६ मा गरिएको व्यवस्थाको भावना बमोजिम आवश्यक परिमार्जन गरी राख्ने ।

८. धारा १६ मा व्यवस्था गरिएको भाषा आयोग स्थायी हुने गरी मस्यौदा तयार पार्ने ।

९. धारा १७ मा रहेको अदालती कामकारवाहीको भाषा केन्द्रीय सरकारको सरकारी कामकाजको भाषा हुने व्यवस्था उपयुक्त रहेकोले त्यसलाई यथावत राख्ने । उक्त धाराको उपधारा (१) मा रहेको प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश र स्पष्टीकरण आवश्यक नभएकोले हटाउने ।

१०. अवधारणा पत्र को विभिन्न स्थानमा सशस्त्र द्वन्द्व शब्दको सट्टा जनयुद्ध शब्द राख्ने वा नराख्ने भन्ने विषय संवैधानिक समितिको प्रतिवेदनमा समेत छलफलमा नै रहेकोले सो विषयमा पछि हुने सहमति बमोजिम गर्न निर्देशन दिने ।

अनुसूची
संविधान सभा
साँस्कृतिक र सामाजिक ऐक्यवद्धताको आधार निर्धारण समितिको प्रतिवेदन अध्ययन उप-समिति ।

१ **मा.श्री उषा गुरुङ - संयोजक**

२ मा.श्री कुलबहादुर गुरुङ

३ मा.श्री गणेश कुमार काम्बाङ्ग

४ मा.श्री दलजीतवि.के. श्रीपाली

५ मा.श्री ध्यानगोविन्द रञ्जितकार

६ मा. श्री वीरेन्द्र प्रसाद महतो

७ मा.श्री भीम प्रसाद आचार्य

८ मा.श्री मान बहादुर विश्वकर्मा

९ मा.श्री सत्य नारायण मण्डल